

GIRONA EN ELS TEXTOS ÀRABS: ENCARA ALGUNES NOVETATS¹

DOLORS BRAMON

Universitat de Barcelona

Després del recull de fragments de cròniques àrabs medievals que fan referència al territori que actualment constitueix Catalunya fet pel professor Millàs els anys 1930 (Millàs, 1987) i continuat per mi mateixa fa molt poc (Bramon, 2000), semblaria inútil tornar a tractar dels que parlen de Girona si no fos perquè el seu estudi conjunt permet fer-ne algunes consideracions i, sobretot, perquè disposem d'alguna novetat.

En primer lloc, s'observa que en les obres geogràfiques dels autors arabomusulmans que ens han pervingut (estructurades sovint com a diccionaris organitzats alfabèticament) la ciutat de Girona no hi figura en cap apartat especial, mentre que poblacions de dimensions semblants i amb una història tant o més remota, com Carcassona o Narbona, hi són descrites amb molt detall. Altres de més petites, com és el cas de [la Granja d'] Escarp o de Siurana [de Prades], varen merèixer un apartat específic pel fet de ser el lloc d'origen d'algun savi, conegut precisament amb el gentilici relatiu a aquestes localitats. Girona, que entre els anys 759 i 785 va constituir la frontera oriental entre l'islam i la cristiandat a la Península Ibèrica, apareix a les cròniques molt menys que Barcelona, ciutat que es convertí en el límit andalusí més septentrional des de l'any 801 fins

¹ Utilitzo el sistema de transliteració internacional, que fou el seguit a la *Gran Enciclopèdia Catalana*. Introdueixo, però, el punt volat per tal d'indicar la correcta pronunciació de la //l// geminada, declino les expressions comunes i, d'acord amb les darreres recomanacions de Corriente (1999), utilitzo en tots els casos la transcripció fonèmica respectant en autors i títols l'ús de donar-los en forma pausal fins i tot en segments contextuals.

a la conquesta de Tarragona (941-942). Naturalment, Girona també hi figura menys encara que Tortosa, Lleida o Fraga, poblacions que varen ser andalusines molt més temps, és a dir, fins a mitjant segle XII (Bramon, 2000, *passim*).

Ara com ara, són tres els textos geogràfics que mencionen Girona, però ho fan de passada, en descriure el territori que algun temps va ser andalusí (Bramon, 2000, §§ 1, 21 i 142) o, en el cas d'Ibn Ḥaldūn, en un resum que fa de la història de la casa de Barcelona on explica que “en ésser anorreat el reialme dels gots, els musulmans atacaren els francs, els expulsaren de Barcelona i la dominaren; després passaren els ports de les muntanyes i arribaren a les planes d'Europa,² on s'apoderaren de les ciutats de Girona, Narbona i altres” (Millàs, 1987, § 93).³

Aquest error geogràfic de considerar que Girona era situada al nord del Pirineu el tornarem a trobar en d'altres autors, com veurem més endavant. Ara el que val la pena destacar, des del punt de vista geogràfic, és el del manteniment de l'antiga Via Augusta en època andalusina i el fet que Girona constituïa el pas previ per accedir a Narbona, límit septentrional del territori oriental d'al-Andalus fins a l'any 759. Així mateix, en els diversos atacs per algarades que sofrí, l'accés a Girona es va fer sempre des del sud, és a dir, des de Barcelona i seguint la via romana que acabem d'esmentar.

Com és sabut, la població de Girona s'entregà als francs l'any 785. La seva pèrdua tampoc no meresqué gaires detalls per part dels cronistes musulmans. Tal i com havia succeït amb la capitulació de Narbona i com succeirà després amb la conquesta franca de Barcelona, com veurem tot seguit, les fonts islàmiques es limiten a consignar el seu pas a mans cristianes, sense gaire més (Millàs, §§ 90 i 91 i Bramon, 2000, §§ 230 i 231).

A partir d'aquell moment, Girona va ser l'objectiu de diverses campanyes dels exèrcits andalusins: la primera coneguda va tenir lloc l'estiu del 793, és a dir, vuit anys després que Girona haguera tornat a domini cristià:

² En el text figura l'expressió *arḍu l-kabīra*, que literalment significa “la terra gran” (vegeu també les anotacions corresponents a Bramon, 2000, § 15).

³ He donat una traducció més literal que la de Millàs per tal d'exposar el fet que els geògrafs àrabs medievals no tenien una idea clara sobre la serralada dels Pirineus. Els més antics segueixen la tradició visigòtica i fixen els límits de la Península, com en el temps de Wamba, a la Narbonesa. Altres situen el límit nord-est en la línia del Llobregat i en aquesta frontera creuen que es troben els ports als quals s'al·ludeix en aquest text.

Hisam I envià⁴ a la Frontera “un exèrcit multitudinari comandat per °Abd al-Malik b. °Abd al-Wāhid b. Muġīt [...] Començà per Girona, on hi havia una guarnició de francs, i matà els seus homes, destruï els seus murs i les seves torres i estigué a punt de conquerir-la”. Un altre cronista consigna la instal·lació de màquines de guerra i la destrucció dels voltants de la ciutat: l'exèrcit andalusí “acampà a la ciutat de Girona, on [els cristians] tenien combatents i defensors, i hi instal·là els almanjanecs fins que la conquerí, tot destruint les seves muralles, matant els seus homes i cremant les seves cases i ravalers. S'apoderà també de tots els masos del seu voltant i capturà la seva gent” (Millàs, 1987, §§ 81-86 i Bramon, 2000, §§ 218-222). A continuació, l'algarada prosseguí fins a Narbona i, des d'allà, es desvià cap a l'oest per atacar i destruir la terra anomenada *S.r.ṭāniyah*, que correspon a un territori més ampli que no pas el de la Cerdanya amb el qual ha estat identificat tradicionalment (Bramon, en premsa, a).

Tots els cronistes coincideixen a afirmar que aquesta expedició fou molt profitosa: “S'aconseguí tant de botí que no es podia comptar, i la seva cinquena part arribà a 45.000 dinars d'or”.⁵ Malgrat l'enorme riquesa obtinguda en homes i en béns, malgrat la destrucció de part de la muralla i de les torres i malgrat la crema de cases i de masos dels voltants, cal destacar que la guarnició gironina impedí la recuperació de la ciutat, perduda ja des de llavors per l'islam.

Aquesta guarnició torna a aparèixer a les cròniques àrabs setze anys més tard, quan Ibn Ḥayyān (987-1076) relata la conquesta cristiana de Barcelona, i és en aquest punt on rau la primera novetat que anunciava en començar. Efectivament, segons escriu aquest gran historiador cordovès en la part del seu *al-Muqtabis* que es donava per perduda,⁶ “l'any 185 [20 gener 801-9 gener 802] l'enemic franc —que Déu maleeixi!— conquerí la ciutat de

⁴ Ibn al-Ḥafīb (1313-1375) escriu, erròniament, que l'emir hi va anar personalment i en comptes de consignar que s'atacà la població de Girona, escriu que l'exèrcit es dirigí contra *Ifranġah*, terme que, a l'època, al·ludia als territoris d'ambdues vessants del Pirineu (vegeu Bramon, 2000, *passim*). La correcció d'*Ifranġah* per *Ġirundah* es deu a Millàs.

⁵ L'islam prescriu que el botí obtingut en lluita contra l'enemic ha de ser repartit proporcionalment entre els seus participants, però la seva cinquena part correspon a l'estat i en aquest cas serví per millorar la mesquita de Còrdova, el seu almimbar i el pont de la ciutat.

⁶ Vegeu un resum de les vicissituds del seu retrobament, l'estiu del 1999, a Bramon, 2000, p. 62. He d'agrair als mestres i amics Drs. M.°A. Makki i F. Corriente la seva generositat en posar a la meua disposició aquesta obra abans de la seva publicació. El fragment que tot seguit reproduïxo correspon al fol. 95 v. del manuscrit recentment reaparegut.

Barcelona, [situada] a l'extrem de la Frontera Oriental dels musulmans que limita amb ell. Aprofitant el període d'agitació de la Frontera Superior contra l'emir al-Ḥakam, ocupat en combatre els seus oncles Sulaymān i °Abd Al-lāh, l'enemic sorprengué en un descuit els musulmans. Penetrà en aquesta Frontera i se n'aproprià tot portant-hi la seva guarnició i fent recular la dels musulmans prop de Barcelona, sobre la qual caigueren amb tot el seu pes, assetjant-la amb totes les seves forces. En trobar-se el governador de la ciutat –llavors Sa°dūn al-Ru°aynī– desemparat de tots els musulmans, l'enemic la hi prengué i llavors hi fou traslladada la guarnició franca de la ciutat de Girona. Aquesta fou una gran desgràcia per als musulmans”.⁷

La segona novetat aquí anunciada també procedeix d'aquesta part de l'*al-Muqtabis* recentment recuperada i amplia les notícies que teníem de l'asseifa comandada l'any 212/827 per °Ubayd Al-lāh b. °Abd Al-lāh al-Balansī i que va castigar el territori avui català durant dos mesos. Encara que segons algunes fonts només hauria atacat Barcelona (Millàs, 1987, §§ 102 i 103), ja era coneguda la seva actuació també contra Girona (Lévi-Provençal, 1950, pp. 141-142), però ara podem precisar que va assetjar aquesta ciutat i que el setge es perllongà durant tot el mes de *rabi° I* de l'any esmentat, és a dir, del 31 de maig al 29 de juny del 827 (Makkī i Corriente, en premsa, fol. 178 r.) Aquesta resistència exitosa permet avançar la data de la reconstrucció i arranjamet de les muralles gironines malmeses, com hem vist, en el setge del 793, i que un estudi recent (Nolla i Sagrella, 1999, p. 78) situa a l'entorn del 850. Llàstima, però, que les dades i les dates relatives a aquest episodi encara no acabin d' aclarir si va tenir relació –i quina, en cas afirmatiu– amb la revolta protagonitzada per Aissó i Guillemó contra Bernat de Septimània (Salrach, 1987, pp. 144-145).

La tercera notícia, fins ara inèdita, fa referència a una campanya d'algarada que ha estat objecte de força confusió: per una banda, s'ignorava si havia tingut lloc l'estiu del 841 o el següent i, per l'altra, es creia que havia estat dirigida contra *Arbūnah* i *S.r.ṭāniyah*. Com que ambdós topònims han

⁷ Aquest cronista és el que proporciona més detalls sobre la presa de Barcelona (Millàs, 1987, p. XXX i §§ 90 i 91; Bramon, 2000, §§ 230-232 i id. en premsa, b). Fins ara només en coneixíem el relat que en va fer Lévi-Provençal, que va poder veure aquesta part de l'obra, després desapareguda. Aquest estudiós (1950, p. 116) reproduïa les dades d'Ibn Ḥayyān però, en donar una traducció molt més lliure i metafòrica del final del text (“Barcelona –agrega, por último, el analista árabe– desempeñó desde entonces el papel que hasta este momento había desempeñado Gerona, de ser el “baluarte delantero” (*rabīta*) del poderío franco frente a las tierras musulmanas”), no quedava explícit el trasllat a Barcelona de la guarnició gironina que amb tanta eficàcia havia defensat la ciutat l'any 793.

estat sempre identificats amb Narbona i la Cerdanya (Millàs, 1987, §§ 104-106; Bramon, 2000, §§ 241-243, i altres historiadors allà citats), es considerava molt probable l'atac a Girona o, si més no, a les terres del seu entorn per on l'exèrcit andalusí hauria d'haver passat en el seu avenç cap a Narbona. El relat d'Ibn Ḥayyān –el més antic dels que es refereixen a aquest període i el més fiable, atesa la bona fama d'aquest historiador– és el següent i, com veurem, canviarà la trajectòria i l'objectiu de l'atac. Diu així: “L'any 226 [31 octubre 840-20 desembre 841] [al-Muṭarrif], fill de l'emir °Abd al-Raḥmān, va portar a terme l'asseifa contra els país dels francs, conduïda per °Abd al-Wāḥid b. Yazīd al-Iskandarānī i portant °Abd Al-lāh b. Kulayb b. Ta°labah com a secretari. Travessaren la Serra i entraren en el pla avançant lluny i colpejant amb força. Després de devastar Tudmīr⁸ varen conquerir *Awšūnah* i *T.rṭānah* en el mes de *ḍū l-qa°dah*, tot fent gran dany a la cristiandat. Aquesta asseifa va ser comparada a la de Narbona [i Girona], ja citada anteriorment en temps de l'emir Hišām, per la seva importància i enorme botí” (Makkī i Corriente, en premsa, fol. 184 r.). La lectura correcta dels noms de lloc acabats d'esmentar –que corresponen a Ausona, és a dir a l'actual Vic,⁹ i a Taradell¹⁰– i la seqüència que presenta el relat d'Ibn Ḥayyān permeten corregir la historiografia tradicionalment acceptada (Balañà, 1997, p. 31) i establir que Girona es deslliurà aquesta vegada de l'agressió. Tal i com estableix el cronista, l'ofensiva andalusina contra la plana de Vic ha de datar-se entre el 22 d'agost i el 20 de setembre del 841.

⁸ Aquest topònim correspon a terres murcianes on hi hagué importants i intermitents rebel·lions contra els emirs, no sufocades definitivament fins el califat d'°Abd al-Raḥmān III. Però crec que cal notar que molt possiblement hi hagi aquí alguna llacuna textual, pel fet que estranya que el cronista faci un salt geogràfic tan gran i no digui res de l'itinerari seguit des de Tudmir fins arribar –evitant Barcelona– a la plana de Vic (passant, probablement, entre el Montseny i la serra de Sant Llorenç del Munt). Val la pena d'afegir en aquest punt que de la campanya menada contra Barcelona per Almansor (985) també sabem només que sojornà a Tudmīr abans d'atacar (Bramon, 2000, §§ 447-455).

⁹ La confusió *Arbūnah/Awšūnah* és totalment explicable en l'escriptura àrab i val a dir que Millàs, 1987, § 105, ja anotà que l'editor del text d'al-Nuwayrī adoptà la forma *Arbūnah* perquè així fou llegida en d'altres cròniques però que fa constar que dos manuscrits presenten la grafia *Awšūnah* “Auxuna”. També cal afegir que Lévi-Provençal, 1950, p. 142 –que, com hem dit, va veure aquesta part d'*al-Muqtabis*– parla d'una campanya del 841 “que penetró profundament en el interior del territori franco, corrió las tierras de Ausona, a través los Pirineos orientales, asoló la Cerdeña y llegó incluso hasta las inmediaciones de Narbona”. A partir d'aquesta notícia de Lévi-Provençal (que no identifica el segon topònim) hi ha hagut diverses interpretacions per part dels estudiosos de la història de Catalunya (vegeu Bramon, 2000, p. 201, n. 149).

¹⁰ Tal i com adverteixen Makkī i Corriente, la identificació de *T.rṭānah* amb Taradell precisa la correcció de la grafia del manuscrit en *T.r:ṭāluh*, també molt lleugera en grafia àrab. Segons Coromines, 1997, q.v., aquest castell és citat des de l'any 891 amb grafies com [castro] *Taratello*.

La tercera campanya d'algarada que va patir la població gironina també va tenir lloc en temps d'°Abd al-Raḥmān II (822-852). En parla l'historiador al-Maqqarī (1591-1631) que pren la notícia d'algun text anterior i que ens transmet després de narrar una expedició contra el regne de Lleó, l'any 231 (7 setembre 845-28 agost 846) (Millàs, 1987, § 108). De nou, com es podrà observar, hi apareix la localització errònia de Girona al nord del Pirineu. La traducció del fragment en qüestió –lleugerament diferent de la publicada per Millàs– informa que: “°Abd al-Raḥmān envià el seu *ḥāḡib*¹¹ °Abd al-Karīm [b. Muḡīt] amb l'exèrcit cap al territori de Barcelona. Destruí els seus voltants, travessà els passos de muntanya anomenats “la Porta”¹² cap a territori de França al qual humilià, matant, captivant i apesant. Assetjà la seva ciutat més important, Girona, oprimí les seves rodalies, i se'n tornà”.

La historiografia cristiana més recent dubta a identificar aquesta incursió (no datada, com hem vist, en el text d'al-Maqqarī) amb la que esmenta Ibn al-Aṭīr (1160-1233) com a dirigida contra Barcelona (Millàs, 1987, § 110), l'any 236 (15 juliol 850-5 juliol 851), o bé amb la que citen els *Annals Bertinians* com a ocorreguda l'any 852 (Abadal, 1958, pp.175-177; Salrach, 1978, pp. 23-44 i Benet, 1988, pp. 84-92). És de destacar, finalment, que Ibn Ḥayyān ha estat molt valuós per aclarir alguns punts de la revolta encapçalada per Guillem de Tolosa contra Carles el Calb. En l'*al-Muqtabis* parla de l'atac del magnat cristià contra Girona i els seus voltants, l'any 234 (5 agost 848-25 juliol 849), i fa constar que el rebel Guillem comptà amb l'ajut andalusí que ell mateix havia anat a sol·licitar a Còrdova dos anys abans (Makkī, 1965, i Bramon, 2000, §§ 248 i 250). Malauradament, però, persisteixen encara alguns interrogants, com el d'establir amb certesa si l'escomesa d'°Abd al-Karīm b. Muḡīt contra Girona va tenir lloc abans o després de la mort de Guillem, decapitat a Barcelona pels partidaris del rei Carles, l'any 850. Això permetria una millor comprensió d'un episodi i d'un seguit de traïdories encara no ben aclarits.

Després de 133 anys de tranquil·litat per als habitants de Girona, la darrera campanya d'algarada fou obra del temible Almansor. L'estiu del 982, després d'arrasar el castell de Mont Far o castell Vell de Llinars del Vallès, atacà Girona i, de tornada, el castell d'Òdena, a la conca del seu nom (Bramon 1994 i id. 2000, §§ 443-444).

¹¹ A al-Andalus aquest títol (literalment “el que tapa amb un vel la porta del sobirà tot guardant-la”) era superior al de visir i la principal funció de qui el portava consistia a substituir el governant quan calia.

¹² El terme àrab *al-burt* (pl. *al-burtāt*), que figura en el text i que és l'arabització del llatí “porta”, era donat per alguns cronistes als passos del Pirineu (Bramon, 2000, *passim*).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ABADAL, R. d' (1958): *Els Primers Comtes Catalans*, Teide, Barcelona.
- BALANÀ, P. (1997): *L'islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, R. Dalmau editor, Barcelona.
- BENET, A. (1988): *El procés d'independència de Catalunya*, Institut d'Arqueologia, Història i Ciències Naturals, Sallent.
- BRAMON, D. (1994): *Más sobre las campañas de Almanzor*, "Anaquel de Estudios Árabes", V, 125-128.
- BRAMON, D. (2000): *De quan érem, o no, musulmans: Textos del 713 al 1010 (Continuació de l'obra de Josep M. Millàs i Vallicrosa)*, Eumo-Institut d'Estudis Catalans-Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives, Vic.
- BRAMON, D. (en premsa): *S.r.ṭāniya, "Terra dels ceretans" a les fonts àrabs*. "II Congrés Internacional Història dels Pirineus" (Girona, 11 al 13 de novembre de 1998).
- BRAMON, D. (en premsa): Abril 2001: *1200 aniversari de la conquesta cristiana de Barcelona*, "L'Avenç", núm. 256, abril.
- LÉVI-PROVENÇAL, É. (1950): *Histoire de l'Espagne Musulmane*, 2 vols., París-Leiden. Trad. castellana, *Historia de España*, dirigida por R. Menéndez Pidal, vol IV: *España musulmana hasta la caída del califato de Córdoba*, traducción e introducción por E. García Gómez, Espasa-Calpe, Madrid, 1953, per la qual cito.
- MAKKĪ, M. °A. (1965): *Un magnate franco al servicio de °Abd al-Raḥmān II*, "Cuadernos de Historia de España", XLI-XLII, 337-338.
- MAKKĪ, M. °A. i CORRIENTE, F. (en premsa): *Crónica de los emires Alḥakam I y °Abdarrāḥmān II entre los años 796 y 847. (Almuqtābis II)*, traducción, notas e índices por ..., Instituto de Estudios Islámicos y del Próximo Oriente de la Aljafería de Zaragoza.
- MILLÀS, J.M. (1987): *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya Carolíngia*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona. (Inclou, com a Introducció, "Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia", *Quaderns d'Estudi*, 14, publicats el 1922).
- NOLLA, J.M. i SAGRELLA, J. (1999): *"Girona. La ciutat carolíngia", Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)*, Diputació de Barcelona-Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 77-79.

DOLORS BRAMON

SALRACH, J.M. (1978): *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX)*, 2 vols., Edicions 62, Barcelona.

SALRACH, J.M. (1987): *Història de Catalunya*, vol. II: *El procés de feudalització (segles III-XII)*, Edicions 62, Barcelona.